

Н. В. Філик,
кандидат юридичних наук,
доцент

Ю. М. Белуга,
асистент

СТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті досліджуються питання особливостей становлення інституту власності в громадянському суспільстві. Автор аналізує сучасні проблеми правового регулювання відносин власності в Україні та напрямки його вдосконалення.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститут власності, підприємництво, правове регулювання відносин власності, правове регулювання суспільних відносин.

Політичні і економічні зміни, що проходять в Україні, починаючи з проголошення нею незалежності, сприяють розробці й формуванню нових теоретичних розробок майбутнього суспільного розвитку. Особливої актуальності в українському суспільстві здобула концепція громадянського суспільства, як необхідна передумова для здійснення суспільних перетворень і інтеграції України у європейську спільноту.

В останні роки питання становлення і розвитку громадянського суспільства стало більш активно вивчатися вченими різних галузей соціальних знань, в тому числі і юриспруденцією. Безпосередня актуальність теми дослідження зумовлена сучасними процесами реформування в Україні всіх суспільних відносин та окремих суспільних інститутів в тому числі і відносини власності. Вчені активно намагаються знайти пояснення тим змінам, які відбуваються в інститутах та функціях громадянського суспільства у зв'язку з розширенням соціальних функцій держави, віднайти нові способи взаємодії його з державними структурами та з інститутами громадянського суспільства.

Чи не основним показником розвинутої громадянського суспільства є гарантоване ним забезпечення прав людини, які визнані загальнолюдською цінністю. Так довгий час у людській свідомості було закладено ідею, що інтереси держави є вищими від інтересів конкретних громадян, а відповідно, держава понад усе, вона – найбільша цінність і мета, а конкретна людина – не значима категорія. Проте в умовах же громадянського суспільства держава не може бути самоціллю, вона за призначенням – знаряддя в руках громадян для впорядкування суспільного

життя. Нині глобальною тенденцією світового історичного розвитку є зменшення ролі та значимості держави в історичних подіях. Ця глобальна тенденція докорінно зміщує акценти у співвідношенні індивід – держава на користь неповторного «я», особливо в країнах розвинутої демократії.

Потреба ставлення до людини як до мети і ніколи як до засобу було піднято ще І. Кантом, а основою цілісної складової гегелівської концепції громадянського суспільства була конкретна особа, а автор найбільш радикальної концепції громадянського суспільства Томас Пейн стверджує, що «людина прийшла до суспільства не тому, щоб стати гіршою, ніж вона була до того, чи мати менше прав, ніж вона мала раніше, а щоб ці права краще оберігати» [1, с. 48].

На думку Ернеста Геллнер «громадянське суспільство саме визначає себе як область самодіяльності індивідів, які ставлять перед собою свої приватні цілі». Усе вищевикладене свідчить про незгасаючий інтерес до тематики громадянського суспільства уже кілька століть.

Так, сучасні радикальні демократичні перетворення політичної системи українського суспільства, які широко дискутуються в парламенті і в суспільстві, курс на побудову демократичної, правової та соціальної держави і становлення основ громадянського суспільства, євро інтеграційні прагнення України в останні роки об'єктивно призвели до підвищення значимості окремих інститутів громадянського суспільства [2, с. 65].

Розбудова громадянського суспільства передбачає як комплекс теоретичних питань, які стоять перед державою, так і комплекс певних

практичних проблем прикладного характеру, які характерні для окремо взятої держави. Не ставлячи перед собою мети досконало аналізувати комплекс теоретичних проблем, які характерні для держав, що розвиваються ми зосередимо свою увагу на тих тенденціях які характерні виключно для неї, а саме на дослідження особливостей розвитку відносин власності в умовах громадянського суспільства.

За загальним правилом, суб'єктами громадянського суспільства може бути лише людина, яка в суспільстві визнається особистістю, індивідом, з неповторними характеристиками а також їх різноманітні об'єднання цих людей. Дійсно «саме сучасним поколінням людей випало на долю сформувати громадянське суспільство» [3, с. 142].

Аналізуючи значення інституту власності в цих важливих суспільних процесах, виданий російський правознавець С. Алексєєв справедливо зазначає, що: «...у громадянському суспільстві людина обов'язково повинна бути носієм власності – такої, що дає людині опору в житті, забезпечує їй самостійне існування і яка внаслідок цього дає людині становище особи, незалежної від влади, і, більш того, здатної за наявності інших передумов набувати по відношенню до влади імперативні публічні повноваження» [4, с. 650].

Загальноприйнято, що більшість вітчизняних вчених виокремлюють власність як необхідну умову становлення громадянського суспільства. Так, на думку А. Колодій «найголовнішими умовами, що свідчать про реальне існування громадянського суспільства завжди визнаються такі: а) забезпечення свободи і зумовленою нею автономії особистості; б) демократичне вирішення проблеми власності та її форм, що забезпечують цю автономію і свободу» [3, с. 149]. Тому так необхідно привити членам суспільства відчуття власника, яке виявляється в повазі до своєї і чужої власності.

Категорія власності посідає особливе місце у суспільній свідомості й загалом у суспільному житті. Як явище багатоаспектне вона була і залишається предметом ґрунтовних історичних, філософських, економічних і правових досліджень, а відтак – і наукових дискусій, гострота яких з часом не зменшується.

Однак сьогодні, ні в кого не викликає сумнівів положення про те, що тільки в країні, де недоторканність власності не лише декларується, а й гарантована, громадянину може бути забезпечений вільний розвиток особистості, добробут і спокій. Відповідно правова держава зобов'язана

забезпечити такий правопорядок шляхом створення ефективного нормативно-правового регулювання захисту відносин власності, адже, на думку З.В. Ромовської, «саме відносини приватної власності та в цілому ринкова економіка становлять майновий фундамент громадянського суспільства, оскільки вони є основними інструментами забезпечення автономії та незалежності особи» [5, с. 4].

Поряд з тим, на думку В. Селиванова, – великою небезпекою сучасного періоду ствердження громадянського суспільства є абсолютизація індивідуально-приватного, недооцінка публічних засад існування суспільства, зокрема, соціальної функції держави. Так, сьогодні «за межею бідності офіційно знаходяться 31,7 % населення за даними українських соціологів 57, 4% населення віднесли себе до бідних» [6, с. 123]. Тому, необхідно розробити таку законодавчу базу, яка б сприяла економічному зростанню як в цілому суспільства, так і кожного конкретного громадянина, адже забезпечені громадяни – відповідно багате громадянське суспільство. Підприємництво є той реальний шанс, який зможе вивести громадян з бідності і воно ж забезпечить в майбутньому ствердження «середнього класу», який на думку багатьох учених є основою громадянського суспільства.

Що дасть людині володіння власністю? Власність дає можливість суб'єкту відчувати свою власну цінність, особистісну свободу як необхідну передумову творчої реалізації особистості. Людина-власник відчуває свою значимість у суспільстві, свою роль і вагу в суспільному просторі. Будучи власником, людина відчуває себе господарем власної долі, творцем, благодійником, діяльною істотою тощо. Власність – це підґрунтя для самоствердження та особистої безпеки, опора для себе, сім'ї, нації, держави. Власність спонукає до творчого пошуку, до саморозвитку, формує патріотичні почуття, потребу бути діяльним, ініціативним, з власністю людина набуває почуття самоповаги [7, с.14].

Власник хоче свободи для діяльності, йому необхідна свобода, бо інакше він не ствердить себе, не реалізує свої фінансові та духовні можливості. Йому необхідно розпоряджатися своєю власністю самому. Поступово він усвідомлює, що його свобода неможлива без свободи та шани до неї інших членів суспільства [7, с. 14]. Таким чином власник усвідомлює що він повинен діяти в певних, чітко встановлених межах, шануючи права і інтереси інших осіб.

Людина, яка володіє приватною власністю, що знаходиться під надійним захистом держави може, у випадку потреби, гідно, впевнено протистояти владі будь-якого рівня, а громадянське суспільство в даному випадку виступає як таке, де головною і найбільш вагомою особою є людина-власник. Дане суспільство є демократичне, соціально-захищене, суспільство таких людей, які володіють засобами виробництва, інформацією, капіталом, мають акції, інтелектом, якій служить суспільству, та робочою силою.

Відповідно, на думку М.Г. Патеї-Братасюк, – людина-невласник, як правило, не відчуває так загострено потребу в індивідуальній свободі, як людина-власник, у котрої особистісне начало стверджується інтенсивніше, набуваючи ще такої якості як здатність боронити всілякими способами зазіхання інших, в тому числі держави, на індивідуальну свободу. Власник, зацікавлений у правовому законі, бо розуміє, що він забезпечує не просто існування певної кількості матеріальних благ, якими він володіє. Правовий закон забезпечує йому можливість продовжити себе у часі, реалізовувати себе, забезпечити своє індивідуальне буття, розкрити свою сутність. Людина-невласник, зазвичай, менше відчуває свою вагу і значимість у суспільстві, на відміну від власника. Людина-невласник, як правило, є залежною від того, хто дасть їй роботу, зарплату, інші засоби до життя. Ця систематична залежність заважає формуванню такого загостреного відчуття свободи, як у власника [7, с. 15].

Власник, як правило, відчуває всіляку владу над тими, хто позбавлений власності, а отже, суспільство має бути зацікавленим у тому, щоб право власності мали всі громадяни, бо ствердження і розширення цього права безпосередньо пов'язано зі ствердженням і розширенням свободи, а вона є однією із найбільш загальнолюдських цінностей. Якщо людина нічого немає, то вона немає чого захищати, їй немає, за що боротися тому, фактично, забороняючи приватну власність, людей перетворювали з господарів на частину, гвинтик народного господарства. Відповідно в умовах громадянського суспільства особа має мати відчуття впевненості в завтрашньому дні володіючи власністю.

Проте, сьогодні в Україні прискореному розвитку підприємництва і, відповідно, побудові цивілізованих ринкових відносин, які базуються на відносинах власності заважають такі суттєві фактори як:

– відсутність належного правового за безпечення, яке б підтримувало і стимулювало розвиток підприємницьких структур в країні, і недовіра владі,

– пресинг великих підприємницьких монополій, що пригнічують малий і середній бізнес,
– стеріоптимізація економічної свідомості,
– загальний вплив економічної кризи та недовіра владі.

Вплив економічної кризи на становлення демократичних ринкових відносин – взаємообумовлений процес. І виражається це в тому, що сама по собі інтенсифікація процесу розвитку демократії і, відповідно, більш інтенсивне і ефективне становлення ринкової економіки в країні (розвиток підприємницького сектору) призведе до покращення економічної ситуації в країні і забезпечить поступовий вихід з кризи» [8, с. 155].

На нашу думку, такі перетворення в стані здійснити лише така держава, яка є економічно самостійною, сильною, стабільною, авторитетною й розвинутою, в той самий час вона повинна стати невід'ємною часткою і вагомою основою громадянського суспільства, а головною метою економічних перетворень є ствердження середнього класу підприємців.

Досить чітко визначив зв'язок між приватною власністю і громадянським суспільством видатний письменник і громадський діяч сучасності О. Солженіцин: приватна власність породжує незалежних громадян. Незалежні громадяни створюють громадянське суспільство, а громадянське суспільство, що формується, у свою чергу, веде до виникнення правової держави.

Дійсно, громадянське суспільство передбачає існування автономних, суверенних, вільних особистостей, які є рівними і наділені приватною власністю на умови своєї життєдіяльності. Саме приватна власність та умови життєдіяльності робить людську особистість дійсно економічно незалежною і вільною» [9, с. 12].

Аналізуючи українське законодавство про власність на предмет його відповідності європейським стандартам, насамперед Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод, зокрема, ст. 1 Першого протоколу слід акцентувати увагу на деяких дуже важливих аспектах, а саме: «кожна фізична або юридична особа має право вільно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом чи загальними принципами міжнародного права.

Проте деякі положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі за-

кони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів» [5, с. 9].

Прикладом такої ситуації є прийняття Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [10]. Так, на думку розробників даного Закону України його прийняття створить необхідне правове поле у відносинах відчуження земельних ділянок, іншого нерухомого майна для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності для осіб, які отримали спеціальний дозвіл (ліцензію) на користування надрами, сприятиме підвищенню правового захисту інтересів власників земельних ділянок і держави, забезпечить реалізацію проектів загальнодержавного значення, сприятиме подоланню наслідків світової економічної кризи в Україні [11].

В той же час існує проблема, пов'язана з відсутністю надійних механізмів забезпечення реалізації відповідних правових норм, в тому числі й стосовно регулювання відносин власності, так, сучасне українське законодавство «перенасичене» нормами-принципами, нормами-деклараціями, а чинні законодавчі акти про власність, у тому числі й Цивільний кодекс України, не містять надійної і ефективної системи захисту прав, не завжди узгоджені між собою та суперечливі. Отже, усе вищевикладене свідчить про потребу приведення у відповідність ЦК України та спеціальних законів до міжнародно-правових актів що регулюють відносини права власності. Особливо, це актуально щодо забезпечення механізмів реалізації прав власника, здійснення права на неупереджений судовий захист прав власника, гарантії прав інвестора та інше.

Захист права власності – це реакція державного органу, яка призводить до реституції, тобто відновлення попереднього юридичного і фактичного стану речі. Згідно із ч. 1 ст. 3 ЦПК, кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. А у ст. 1 ЦПК зазначено, що метою цивільного судочинства є захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів [5, с. 3]. Саме відчуття гарантованості та захищеності суб'єктивного права (у тому числі й права власності) формує в особи сприйняття повноцінності його правового статусу, а відтак – і наявності передумов для соціальної активності [12, с. 11].

Сучасна проблема захисту прав власника пов'язана також з розбудовою системи судових органів, адже питання судової реформи остаточного вирішення не здобуло.

Отже, можна зробити висновок, що правове регулювання процесу становлення громадянського суспільства в Україні є суперечливе та недосконале, адже в ході роздержавлення і приватизації створена суспільною працею державна власність була розподілена несправедливо, в результаті чого не сформувався «середній клас» громадян-власників, який був би основою громадянського суспільства; не завершено процеси приватизації в сільському господарстві; не сформована ефективна система підтримки підприємництва; не проведена в повній мірі судова і адміністративна реформи; не розроблена дієва система кредитного сприяння «малому» і «середньому» бізнесу. Крім того, відсутній надійний механізм судового захисту інтересів власності від посягань зацікавлених осіб. Також, існує потреба удосконалити порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів та встановити майнову відповідальність органів місцевого самоврядування за затримку погодження акту готовності об'єкта до експлуатації; встановити чіткий строк від здачі в експлуатацію об'єкта до реєстрації права власності на нього з метою стимулювання активних дій забудовника щодо реєстрації права власності інвестора на новостворене нерухоме майно; встановити відповідальність забудовника за несвоєчасну реєстрацію права власності інвестора на новостворене нерухоме майно.

Відповідно, існує потреба внесення змін в Цивільний кодекс України.

Література

1. *Пейн Томас*. Права людини. Пер. з англ. Ігор Савчак. – Львів: Літопис, 2000. – 288 с.
2. *Геллнер Ернест*. Условія свободи. Гражданское общество и его исторические суперники / Ернест Геллнер. – М., 1995. – 219 с.
3. *Колодій А. М.* Принципи права України / А.М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 206 с.
4. *Алексеев С.С.* Право: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М., 1999. – С. 650.
5. *Ромовська З. В.* Проблеми захисту права власності фізичної особи / З.В. Ромовська // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – №2(15) С. 2–6.
6. *Гансова Е. А.* Демократія та соціальна політика в сучасній Україні / Е.А. Гансова // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 29 вересня – 1

жовтня 2000 р.). – К.: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – С. 119–145.

7. *Братасюк М. Г.* Приватне життя як загальнолюдська цінність і необхідна засада ствердження правової держави / М.Г. Братасюк // Актуальні проблеми правознавства. – 2001. – С. 6–19.

8. *Христофорова О.* Ставлення населення України до підприємництва та ринкових відносин в умовах демократизації суспільства / О. Христофорова // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.). – К.: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – С. 153-171.

9. *Таланчук П. М.* Незалежність України, як і власну гідність, громадянам необхідно захищати, навіть не уміючи / П. М. Таланчук / матеріали до вступної лекції та роздумів студентів. – К. : Університет «Україна», 2011. – 59 с.

10. *Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них роз-*

міщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закону України від 07.08.2011 №1559-17 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // режим доступу: zakon.rada.gov.ua. – Назва з екрану.

11. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності щодо умов відчуження та набуття права власності: пояснювальна записка до проекту Закону України Д.Ю.Шпенюк, В.Ф.Бевзенко [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // режим доступу: zakon.rada.gov.ua. – Назва з екрану.*

12. *Кузнецова Н.* Власність як основа громадянського суспільства і демократичної держави / Н. Кузнецова // Право України. – 2011. – №5. – С. 4.

Н. В. Філик, Ю.Н. Белуга

Развитие отношений собственности в гражданском обществе

В статье исследуются вопросы особенностей становления института собственности в гражданском обществе. Автор анализирует современные проблемы законодательного регулирования отношений собственности в Украине.

N. V. Filyk, Y.M. Beluga

Development of property relations in civil society

In the article investigates the issue of development of the institution features of property in civil society. An author analyzes the current problems of legislative regulation of property relations in Ukraine and the ways of its improve.